

6. Про Правила дорожнього руху: постанова від 10 січня 2001 р. № 1306. Офіційний вісник України. 2001. № 41. Ст. 35.
7. Оформлення та видача дозволу на встановлення та використання на транспортних засобах спеціальних звукових та / або світлових сигнальних пристроїв синього чи жовтого кольору: стаття. Офіційний веб-портал Головного сервісного центру МВС України. URL: <http://hsc.gov.ua/poslugi/poslugi-shho-nadayutsya-servisnimi-tsentram/oformlennya-ta-vidacha-dozvolu-na-vstanovlennya-i-vikoristannya-na-transportnih-zasobah-spetsialnih-zvukovih-ta-abo-svitlovih-signalnih-pristroyiv-sinogo-chi-zhovtogo-koloru>.
8. Про затвердження форми дозволу на перевезення пасажирів на міжобласних маршрутах загального користування, порядку його видачі та анулювання: наказ від 7 травня 2010 р. № 279. Офіційний вісник України. 2010. № 47. Ст. 1557.
9. Про затвердження Порядку проведення конкурсу з перевезення пасажирів на автобусному маршруті загального користування: постанова від 3 грудня 2008 р. № 1081. Офіційний вісник України. 2008. № 96. Ст. 41.
10. Про впорядкування системи оформлення, видачі, використання та обліку дозволів на міжнародні перевезення пасажирів і вантажів автомобільним транспортом: наказ від 20 серпня 2004 р. № 757. Офіційний вісник України. 2004. № 35. Ст. 170.
11. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон від 2 березня 2015 р. № 222-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 23. Ст. 1234.
12. Труш І.В. Господарсько-правове забезпечення державної підтримки малого підприємництва в Україні: дисертація. Донецьк: Інститут економіко-правових досліджень, 2005. 202 с.
13. Про автомобільний транспорт: Закон від 5 квітня 2001 р. № 2344-III. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 22. Ст. 105.
14. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з перевезення пасажирів, небезпечних вантажів та небезпечних відходів автомобільним транспортом, міжнародних перевезень пасажирів та вантажів автомобільним транспортом: постанова від 2 грудня 2015 р. № 1001. Офіційний вісник України. 2015. № 98. Ст. 55.

УДК 342.95(477)

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ СПЕЦІАЛЬНИХ ПІДРОЗДІЛІВ МІЛІЦІЇ

Худоба Іван Станіславович,
аспірант
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

У статті проведено історико-правовий аналіз розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції. Обґрунтовано визначальне місце спеціальних підрозділів міліції в системі правоохоронних органів держави. Визначено основні ознаки, спільні риси та етапи розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції.

Ключові слова: спеціальні підрозділи, міліція, становлення, держава, Беркут, Грифон, Титан, нормативна база, законодавство.

**HISTORICAL AND LEGAL ANALYSIS OF DEVELOPMENT
AND ESTABLISHMENT OF MILITARY SPECIAL INSPECTORS**

Khudoba Ivan Stanislavovych,
Postgraduate student (Kharkiv National
University of Internal Affairs,
Kharkiv, Ukraine)

The article investigates and improves the theoretical and legal approaches to the development and formation of special units of militia. The main place of special units of the police in the system of law enforcement bodies of the state is substantiated. The main features, common features and stages of development and formation of special units of militia have been determined.

Key words: special units, militia, formation, state, Berkut, Gryphon, Titan, normative base, legislation.

Постановка проблеми. Системні реформування правоохоронної системи України виникли як наслідок ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії та їх державами-членами. На шляху становлення та розвитку України як європейської держави важливою складовою частиною, яка набуває особливого значення, є протидія масовим та груповим порушенням громадського правопорядку.

Діяльність спеціальних підрозділів, на яких базувалося створення спеціальних підрозділів Національної поліції України, була вагомою та багатофункціональною протягом усього періоду розвитку країни. Особливу увагу слід приділити значущій діяльності найбільш відомих спеціальних підрозділів, таких як: «Беркут», «Титан», «Сокіл», «Грифон» тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання щодо становлення та діяльності спеціальних підрозділів досліджувалися науковцям Д.В. Галкіним, Є.В. Зозулею, П.П. Михайленком, Я.Ю. Кондратьєвим, О.М. Музичуком, С.М. Пашковим, А.П. Тимченком, С.О. Шатравою та іншими.

Невирішені раніше проблеми. Проте наявні дослідження носять фрагментарний характер, а нині комплексний підхід до історико-правового аналізу розвитку та становлення спеціальних підрозділів Національної поліції України відсутній.

Метою даної статті є комплексний історико-правовий аналіз розвитку та становлення спеціальних підрозділів міліції.

Виклад основного матеріалу. Одним із перших підрозділів особливого призначення в Україні стає в 1992 році підрозділ міліції швидкого реагування «Беркут». Цікавим є те, що прототипом створення цього підрозділу стала рота, що брала участь у захисті керівництва ще за радянських часів. Згодом із метою оперативного реагування та своєчасного попередження надзвичайних ситуацій було створено спеціальний загін при Головному управлінні Міністерства внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік. До основних задач тогочасного спеціального підрозділу за наказом Міністра внутрішніх справ Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 09.11.1978 р. № 0707 належали такі: 1) попередження та ліквідація надзвичайних ситуацій щодо іноземних делегацій, туристів чи гостей м. Москви; 2) ліквідація воєнізованих злочинців, які здійснили напад на владу, дипломатичний корпус чи адміністративні будівлі; 3) ліквідація масових порушень громадського порядку; 4) виконання спеціальних дій та завдань щодо ліквідації наслідків аварій (автокатастрофи, аварії на залізничних шляхах, підприємствах, технічних аварій, обвалів тощо); 5) забезпечення

безпеки під час проведення Олімпійських ігор 1980 р.; 6) виконання спеціальних завдань керівництва тощо.

Проте рівень групової злочинності під час реформ та перебудов кінця 80-х зростав, поширюючись майже на всі сфери суспільного життя. Сил та знань тогочасної міліції вже не вистачало для боротьби з криміногенним середовищем. Саме тому керівництвом країни було прийнято рішення про створення спеціального загону міліції, який за наказом МВД СРСР від 03.10.1988 р. № 0206 отримав назву ЗМОП (з рос. – ОМОН) – загін міліції особливого призначення. Загін був створений на базі 2-го полка патрульно-постової служби міст, які мали найвищий рівень злочинності (Київ, Донецьк, Львів, Одеса), та був покликаний на боротьбу з масовими та груповими правопорушеннями.

У незалежній Україні створення загону особливого призначення було регламентовано наказом Міністерства внутрішніх справ від 16.01.1992 р. № 1дск «Про реорганізацію загонів міліції особливого призначення і створення підрозділів швидкого реагування «Беркут» та заходи з їх ефективного використання в боротьбі з організованою злочинністю й охороні громадського порядку» [1].

Отже, основними функціями та задачами, що визначали діяльність «Беркуту» в Україні як спеціального підрозділу міліції, були: 1) захист прав та законних інтересів громадян; 2) забезпечення громадського порядку в містах зі складними умовами в разі виникнення стихійних лих, епідемій, аварій тощо; 3) боротьба з організованою злочинністю; 4) участь в операціях щодо затримання озброєних злочинців, попередження терористичних актів та нападів; 5) постова служба; 6) попередження, припинення та ліквідація масових та групових правопорушень, а також виявлення осіб, причетних до них; 7) проведення цільових рейдів та спеціальних операцій із метою забезпечення правопорядку тощо [2].

Положенням «Про підрозділ міліції швидкого реагування «Беркут»» також визначено, що особовий склад спеціального підрозділу формується на договірних засадах, шляхом проходження конкурсу. До конкурсу допускалися найбільш підготовлені співробітники внутрішніх служб, військовослужбовці, звільнені в запас, з відповідною фізичною, психологічною підготовкою, стресостійкі [2].

У подальшій своїй діяльності спецпідрозділ «Беркут» регламентувався Положенням про підрозділ міліції особливого призначення «Беркут», затвердженим Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 18.05.2004 р. № 529. Нововведенням Положення 2004 року стає присвоєння звання «Професіонал». Таке звання є своєрідним критерієм оцінки ефективності діяльності підрозділу. При цьому відмітимо, що основні позиції попереднього положення, такі як компетенції, організаційна та кадрова структура, матеріальне забезпечення підрозділу, обов'язки та права командира, зберігаються, а ось найменування було змінено: замість підрозділу міліції швидкого реагування «Беркут» став підрозділом міліції особливого призначення.

Цікавим є те, що адміністративно-правовий статус підрозділу особливого призначення «Беркут» був доопрацьований у частині організаційно-штатної структури лише у 2009 році. Таким чином, організаційно-штатна структура підрозділу була закріплена Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 17.12.2009 р. № 530 дск [3]. За цим Наказом підрозділ міліції особливого призначення «Беркут» створювався за територіальним принципом, міг мати форму полку, батальйону чи роти відповідно до поставлених завдань та матеріального забезпечення.

Нова віха в історії розвитку спеціального підрозділу «Беркут» розпочалася з 2013 року. В цей період країна переживала чергові революційні заворушення, розпочався так званий Євромайдан. У даний період діяльність спеціального підрозділу регламен-

тувалася Положенням про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут», затвердженим Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 24.10.2013 р. № 1011 [4].

Положенням 2013 року «Беркут» вважається підрозділом міліції особливого призначення та належить до структури міліції громадської безпеки (головних управлінь, управлінь МВС України в Автономній Республіці Крим, областях, містах Києві та Севастополі.) [4]. Варто звернути увагу, що Положенням чітко не врегульовано мету створення та існування такого підрозділу, а також основні принципи комплектування підрозділу, є нечіткість у визначенні принципів взаємодії з іншими підрозділами тощо.

Аналізуючи історико-правовий аспект діяльності спеціального підрозділу «Беркут», зазначимо, що Накази Міністерства внутрішніх справ України від 18.05.2004 № 529 та від 24.10.2013 № 1011 Постановою Окружного адміністративного суду м. Києва від 12.03.2014 № 826/674/14 [5] були визнані недійсними та протиправними, такими, що порушують норми Конституції України та Закону України «Про міліцію» від 20.12.1990 № 565-ХІІ.

Діяльність підрозділу в період Євромайдану викликала неоднозначні відгуки в народі. Ряд справ резонансного характеру та перевищення повноважень співробітниками, а також факт існування підрозділу лише на основі підзаконних актів (Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 08.05.2014 р. № 447) призвели до ліквідації спеціального підрозділу «Беркут» у 2014 році [6].

Ураховуючи досить складний економічний, політичний та соціальний розвиток країни, необхідність захисту громадян, надійного захисту від протиправних дій та масових заворушень супроводжувала Україну майже на всьому шляху. Поряд із «Беркутом» свою діяльність у січні 1993 року розпочинає спеціальний підрозділ міліції «Титан» [7]. Прототипом «Титану» умовно можна вважати воєнізовану охорону режимних об'єктів, яка існувала з 1959 року на території колишньої Республіки. Проте згодом, з початком перебудови, погіршенням криміногенної ситуації до служби охорони висувають нові вимоги: особливі навички рукопашного бою, вміння стріляти, володіння тактикою дій у мовах міста, навички в екстремальних ситуаціях тощо. Саме на вимогу створення спеціального підрозділу, кадри якого б володіли переліченими навичками та вміннями, виникає спеціальний підрозділ охорони «Титан».

Спеціальний підрозділ «Титан» був створений у системі Головного управління охорони при Міністерстві внутрішніх справ України з метою надання повного комплексу послуг охоронного характеру на договірних засадах та існував на умовах самофінансування. До об'єктів охорони потрапляли як фізичні особи, так і офіси, квартири та інші споруди. Також серед завдань підрозділу варто відзначити охорону та супровід грошових коштів, цінних вантажів, майнову безпеку іноземних громадян тощо.

Також вищеназаним Наказом було врегульовано підпорядкування підрозділу та комплектування, визначався перелік посад працівників міліції охорони та неатестованих працівників, були визначені норми належності озброєння та іншого майна підрозділу [7]. Проте Наказом чітко не регламентовано принципи діяльності спеціального підрозділу охорони, конкретні повноваження, права та особливості керівництва.

Протягом наступних років спеціальний підрозділ міліції «Титан» активно розвивався, поповнюючись професійними кадрами та розширюючи сферу діяльності. До підрозділу охорони приймалися лише спеціально підготовлені професіональні кадри, вони забезпечувалися зброєю, засобами індивідуального захисту, активної охорони та радіозв'язку.

У 2003 році за Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»» [8] було за-

тверджено нове Положення, яким визначалися основи організації діяльності підрозділу, а також Інструкція про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан» [9]. Зокрема, зазначається, що підрозділ «Титан» перебуває в безпосередньому підпорядкуванні начальника управління (відділу) Державної служби охорони при Головному управлінні Міністерства внутрішніх справ України, при якому він був створений.

Наказом було дещо уточнено завдання підрозділу. Так, серед основних завдань підрозділу, згідно з Наказом, варто зазначити такі: 1) забезпечення особистої безпеки фізичних та юридичних осіб; 2) охорона цінних паперів у процесі переміщення від власника до установ банків та у зворотному напрямку, а також охорона уповноважених осіб, що їх перевозять; 3) охорона туристичних груп і делегацій; 4) охорона екіпажів морських чи повітряних суден; 5) охорона та супровід вантажів; 6) охорона мереж енергопостачання, магістральних трубопроводів; 7) обстеження об'єктів із метою знаходження на них радіоактивних чи вибухових речовин і пристроїв тощо [10].

У той же час Інструкцією про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан» досить широко регламентовано питання діяльності спеціального підрозділу охорони, обов'язки співробітників та порядок дій у певних службових ситуаціях, визначено основні засади взаємодії підрозділу з іншими тощо [9].

Нині за Законом України «Про Національну поліцію» та Постановою Кабінету Міністрів України від 13 жовтня 2015 р. № 834 «Питання функціонування органів поліції охорони як територіальних органів Національної поліції та ліквідації деяких територіальних органів Міністерства внутрішніх справ» правонаступником існуючого раніше спеціального підрозділу міліції «Титан» є Управління поліції охорони з фізичної безпеки в м. Києві, який в організації своєї діяльності регламентується також Наказом Міністерства внутрішніх справ України «Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів» [11].

Історія існування спеціального підрозділу «Сокіл» починається з 1994 року. Підрозділ «Сокіл» є підрозділом швидкого реагування, спеціальними мобільними оперативними відділами Управління боротьби з організованою злочинністю Міністерства внутрішніх справ України. Варто зазначити, що у відкритих правових джерелах діяльність цього підрозділу є малоописаною. Загін швидкого реагування «Сокіл» був створений відповідно до Закону України «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю» [12, п. 7 ст. 9]. До завдань спеціального підрозділу відносяться такі: 1) силове забезпечення оперативно-розшукових дій; 2) проведення спеціальних заходів, спрямованих на виявлення та припинення діяльності бандитських та озброєних угруповань; 3) звільнення заручників; 4) участь у антитерористичних операціях; 5) силова підтримка фізичного захисту джерел оперативної інформації; 6) вилучення зброї тощо [13].

У процесі проведення реформ урядом країни спеціальний підрозділ «Сокіл» спочатку був переформатований на відділ швидкого реагування поліції, а після створення Національної поліції підрозділ було розформовано. Проте спеціальний підрозділ «Сокіл» став базою для створення сучасного спецназу – Корпусу оперативно-раптові дії, про що повідомила заступник міністра внутрішніх справ України Ека Згуладзе під час засідання парламентського комітету з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності [14].

Досліджуючи питання історико-правового розвитку та становлення спеціальних підрозділів Національної поліції України, варто звернути увагу на існуючий раніше спеціальний підрозділ судової міліції Міністерства внутрішніх справ України «Грифон». Спеціальний підрозділ «Грифон» було створено на виконання Нака-

зу Міністерства внутрішніх справ України «Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів» від 23.07.1997 р. № 467 [15]. Згодом було затверджено і Положення «Про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон»» [16]. Так, Положенням було визначено, що «Грифон» є самостійним підрозділом Головного управління Міністерства внутрішніх справ України та створюється в кожній області відповідно до типового штату міліції громадської безпеки, затвердженого Міністерством внутрішніх справ України.

До основних завдань «Грифону» належать: 1) забезпечення порядку в суді, 2) припинення проявів неповаги до суду, 3) державний захист суддів, працівників суду, працівників правоохоронних органів та інших органів, що здійснюють правозастосовні чи правоохоронні функції, членів їх сімей та близьких родичів, забезпечення безпеки учасників судового процесу; 4) охорона судових приміщень; 5) забезпечення заходів безпеки під час розгляду судових справ; 6) забезпечення охорони приміщень і території установ судових експертиз Міністерства юстиції України та Міністерства охорони здоров'я України, режиму утримання осіб, які знаходяться під вартою чи направлені на судово-психіатричну експертизу; 7) оперативно-розшукова діяльність, що має на меті отримання оперативної та іншої інформації щодо загрози життю, здоров'ю, житлу чи майну зазначених осіб; 8) обмін інформацією із зацікавленими органами та підрозділами внутрішніх справ, іншими органами виконавчої влади з питань забезпечення безпеки осіб, до яких здійснюються заходи особистої безпеки; тощо [16]. Спеціальний підрозділ «Грифон» у процесі реформування органів внутрішніх справ України було розформовано та передано підпорядкування Державної судової адміністрації.

Обмеженою та частково закритою є інформація щодо діяльності інших спеціальних підрозділів внутрішніх військ України, таких як: загін «Омега»; підрозділи «Барс», «Гепард», «Ягуар», «Тигр», «Скорпіон», «Скат», «Тінь», «Кобра», «Лаванда» тощо.

Висновки. Отже, підсумовуючи вищесказане, вважаємо, що спеціальні підрозділи міліції, виконуючи передбачені законодавством самостійні завдання у процесі забезпечення порядку та безпеки, займали особливе місце в системі правоохоронних органів держави та сприяли становленню сучасних спеціальних підрозділів та підрозділів особливого призначення Національної поліції України.

Проаналізувавши діяльність спеціальних підрозділів міліції протягом усього періоду їх становлення та розвитку, виділено та охарактеризовано такі історико-правові етапи: 1) радянський період; 2) становлення спеціальних підрозділів міліції незалежних держав після розпаду Союзу Радянських Соціалістичних Республік; 3) період Революції гідності в Україні; 4) період новітньої правоохоронної системи України.

Процес становлення різних спеціальних підрозділів міліції характеризується наявністю спільних рис, закономірностей та підходів до правового регулювання. Проте розвиток спеціальних підрозділів відбувався відокремлено один від одного, за умови відсутності спільної нормативної бази щодо взаємодії підрозділів між собою, відсутності комплексного підходу держави до розвитку тощо.

Незважаючи на достатню кількість нормативних актів щодо діяльності спеціальних підрозділів міліції, недосконалість організаційної, штатної структур, статусу, відсутність чіткого розмежування та засад взаємодії з іншими підрозділами, а також політичне становище країни – все це призвело до реструктуризації спеціальних підрозділів міліції.

Список використаних джерел:

1. Про реорганізацію загонів міліції особливого призначення і створення підрозділів швидкого реагування «Беркут» та заходи по їх ефективному використанню в боротьбі з організованою злочинністю і охороні громадського порядку: наказ МВС України від 16.01.1992 р. № 1дск. К.: МВС України, 1992. 16 с.

2. Про затвердження Положення про підрозділ міліції швидкого реагування «Беркут»: наказ МВС України від 31.08.1998 р., № 636. К.: МВС України, 1998. 10 с.
3. Про нормативне забезпечення організаційно-штатної роботи: наказ МВС України від 17.12.2009 р. № 530дск. К.: МВС України, 2009.
4. Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 24.10.2013 р. № 1011. Офіційний вісник України. 2014. № 7. Ст. 214.
5. Постанова Окружного адміністративного суду міста Києва : від 12.03.2014 р., справа № 826/674/14 / Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/37813712>.
6. Про ліквідацію спеціальних підрозділів міліції громадської безпеки «Беркут»: наказ МВС України від 25.02.2014 р., № 144. К.: МВС України, 2014. 4 с.
7. Про створення спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 28.01.1993 р. № 42. К.: МВС України, 1993. 16 с.
8. Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1432. Офіційний вісник України. 2004. № 31. Ст. 2090.
9. Інструкція про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1432. Офіційний вісник України. 2004. № 31. Ст. 2090.
10. Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони «Титан»: наказ МВС України від 25.11.2003 р. № 1432. Офіційний вісник України. 2004. № 31. Ст. 2090.
11. Про організацію службової діяльності поліції охорони з питань забезпечення фізичної охорони об'єктів: наказ МВС України від 07.07.2017 № 577. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/z0989-17/paran11#n11>.
12. Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю. Закон України від 30.06.1993 р. № 3341-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 35. Ст. 358.
13. Широченко В. «Сокіл» набирає лету. Підрозділам швидкого реагування «Сокіл» виповнюється п'ять років. Міліція України. 1999. № 1-2. С. 24–25.
14. В Україні з'явиться спецназ по типу американського SWAT. УНІАН: веб-сайт. URL: <https://www.unian.ua/politics/1040532-v-ukrajini-zyavitsya-spetsnaz-po-tipu-amerikanskogo-swat.html>.
15. Про створення спеціальних підрозділів міліції для забезпечення безпеки працівників суду, правоохоронних органів, які беруть участь у кримінальному судочинстві, членів їхніх сімей та близьких родичів: наказ МВС України від 23.07.1997 р. № 467. Офіційний вісник України. 1997. № 35.
16. Про затвердження Положення про спеціальний підрозділ судової міліції «Грифон»: наказ МВС України від 19.11.2003 р. № 1390. Офіційний вісник України. 2003. № 51. Т. 2. Ст. 2725.